

INDIVIDO KULTŪRINIS TAPATUMAS*

Bronislovas Kuzmickas

Mykolo Romerio universiteto Filosofijos katedra

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 275 67 09

El. paštas: brkuzm@gmail.com

Straipsnio tikslas yra apibūdinti individo kultūrinį tapatumą, jį formuojančius veiksnius. Remiamasi prielaida, kad individo tapatumas, nedalus savo visuma, gali būti apibūdinamas skirtingais aspektais, įvardijamais kaip daliniai tapatumai, pavyzdžiui, kultūrinis, socialinis, politinis, konfesinis ir kitokie. Bendrąja prasme individo kultūrinį tapatumą lemia kultūroje, kurioje individas gyvena, susiformavusi žmogaus samprata. Tolesnė sklaida rodo, kad individo kultūrinis tapatumas yra trijų veiksnių – individo subjektyvumo, socialinės aplinkos ir kultūrinių poveikių išvestinė. Tai šeimoje ir mokykloje prasidedantis, visą gyvenimą trunkantis vyksmas, kurio pobūdis priklauso nuo to, kokias kultūros vertybes individas renkasi ir su jomis tapatinasi. Individo kultūrinis tapatumas lyginamas su socialinio tapatumo bruožais.

Pagrindiniai žodžiai: individas, tapatumas, kultūra, socialumas.

Tapatumas, viena pamatinių ir gana prieštarūnų filosofijos sąvokų, bendrąja prasme gali būti apibūdinamas kaip „buvimas savimi“, „išlikimas tuo pačiu“, nepaliamajam vykstant pokyčiams, kaip tam tikra uždaro ir atviro vienybė. Kokia tapatumo struktūra, kas išlieka, o kas kinta, kaip tarpusavyje siejasi išliekamumas ir kintamumas – šie klausimai yra atviri. Kad juos aiškiau suprastume, svarbu, kokie tapatumai – individualūs ar grupiniai (bendruomenės, tautos), yra aptariami ir kokiomis teorinėmis priemonėmis tai daroma.

Šiame straipsnyje rašoma apie individo tapatumą kultūros požiūriu, kaip to reika-

lauja projekto, kurio vienas iš vykdytojų ir yra straipsnio autorius, užduotis.

Tapatumas ir tapatumai

Apibūdinant žmogų kaip individą pirmiausia reikia pasakyti, kad jis yra atskiras ir vienis, tai reiškia nedalus (lot. *individuus* – nedalus), tačiau kintąs laike. Tas pat pasakytina ir apie individo tapatumą, nors į jį galima žvelgti įvairiais aspektais, kiekvieną išskiriant ir aptariant atskirai. Todėl individas, būdamas vienis bendrąja prasme, kartu yra daugialypis bei daugiapatis, galima sąlyginai išskirti dalinius jo tapatumus, tokius kaip socialinis, kultūrinis, tautinis, politinis, konfesinis ir dar kitokius – nelygu, ko ieškome ir kokių pagrindų tai darome.

Kaip jau ne kartą pabrėžta literatūroje, esminis individo tapatumo matmuo yra

* Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos mokslo tarybos Nacionalinės mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą Nr. VAT-16/2010.

savimonė, kurios branduolys yra tai, kas psichologijoje, iš dalies ir filosofijoje yra įvardijama kaip asmenybiškasis „Aš“ (*Ego*), elementariausias ir kartu giliausias savimonės lygmuo, savaip pasireiškiantis ir daliniuose tapatumuose. Tai gyvai pulsuojantis dvasinis darinys, kartais prabylantis kaip raiškiausias sąmonės balsas, kartais pritylantis, užgožiamas dalinių tapatumų.

Tapatumo požiūriu visavertis yra tik save pažįstantis, vertinantis ir kitaip reflektuojantis individas, visa tai išreiškiantis ir išorinio, ir vidinio diskurso formomis, pradedant elementaria savivoka ir baigiant tikslinga savikūra, taip pat prisimenant Arthuro Schopenhauerio (1995: 167) žodžius – „valios aktais ir kūno veiksmais“.

Čia pat reikia pabrėžti, kad individo tapatumą apibūdina ne tik tai, kaip jis pats save suvokia, kuo subjektyviai save laiko, bet ir daug objektyvių veiksmų, kurie ateina iš sociokultūrinės aplinkos, kurioje individas gyvena ir kurios dalis jis yra. „Nors tapatumo terminas kyla iš lotyniško *idem* („pats“), tapatumas pirmiausia reiškia skirtumų tarp mūsų ir kitų konstravimą“ (Banks 2009: 343). Šis problemos aspektas turėtų labiau aiškėti tolesniame straipsnio tekste.

Straipsnio tikslas yra nušviesti vieną iš individo dalinių tapatumų, būtent jo kultūrinį tapatumą. Tai sudėtinga, nes konkrečių individų atvejais daliniai tapatumai „susi-kloja“ ir „smelkiasi“ vienas į kitą, todėl jų atskirtis ir aptartis yra gana problemiška. Kita vertus, dalinių tapatumų vieno su kitu sampyna nerodo jų vidinės tarpusavio priklausomybės ir atitikties tuo požiūriu, kad žinant vieno bruožus būtų galima daug ką pasakyti ir apie kitą, nors gali būti ir taip, juoba kad daliniai tapatumai nėra abs-

trakcijos, juose gyvai atsispindi žmogaus gyvenimo patirtis ir interesai.

Individas kultūroje

Individo kultūrinis tapatumas bendrąja prasme yra daugeliu saitų susijęs su kultūrine, civilizacine erdve, kurioje jis gyvena, bręsta kaip asmenybė, lavinasi ir mokslinasi, kurios kultūros pasiekų nešėjas, vartotojas bei kūrėjas jis yra. „Visada žmogus definiuodavo save ir būdavo kitų definiuojamas pirmiausia tuo, kas jame aiškiausia: jo priklausomybė kraštui, tradicijai, tikėjimui“ (Kavolis 1993: 89). Galima užtikrintai kalbėti apie lietuviškos ar vokiškos, švediškos ar itališkos kultūros individus, tokiais save ir laikančius, o atsižvelgiant į kalbų paplitimo arealus galima skirti anglakalbę, prancūzakalbę, ispanakalbę ir kitokias kultūras bei asmenis – jų vartotojus ir kūrėjus. Konfesinė priklausomybė taip pat gali būti individo kultūrinį tapatumą lemianti aplinkybė.

Kultūros, išsklidusios plačiose geografinėse teritorijose, sudaro savitas, tūkstantmečiais gyvuojančias civilizacijas. „Iš tikrųjų, civilizacijose gali būti daug įvairių kultūrų, kurios tarpusavyje nesutartų, susidurtų ir taikytųsi ir vis dėlto išliktų tik šios civilizacijos aspektai“ (Mickūnas 2007: 223).

Tokia yra bendroji situacija, kurios nepakeičia tas faktas, kad plečiasi ir įvairėja tarpkultūrinės sąveikos – dialogai, mainai, skoliniai, vertimai, įskaitant ir įtampas bei konfliktus tarp kultūrų, kaip ir tai, kad visais laikais buvo, o dabar itin gausėja dvilypės ar daugialypės kultūrinės tapatybės individų, ir tą gausėjimą lemia įvairių krypčių gyventojų migracija. Šitokiais atvejais svarbu, ką galvoja pats žmogus nusprenddamas, kokios

tautos, šalies ar regiono kultūros žmogui jis save laiko.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja kultūrinio ir tautinio tapatumų tarpusavio artimumas, lengvai virstantis vienove, nes nesunku rasti abiem tapatumams bendrų raiškos būdų, kurių bene svarbiausias yra kalba. Kultūrinės raiškos formas „paėmus į skliaustus“, iš tautinio savitumo mažai kas lieka. Tauta gali būti „nukultūrinama“, kai teisę kalbėti visos jos vardu užpuoja galios struktūros (valstybinės, karinės, ideologinės). Iš istorijos gerai žinoma, kuo tai gali baigtis. Savo ruožtu ir kultūra nėra atsiejama nuo tautiškumo, nors susietumo būdai įvairūs ir paslankūs. Kiekvienoje kultūros srityje tai pasirodo savaip – etninėje kultūroje tas susietumas yra tiesioginis ir matomas plika akimi, o profesionaliojoje kultūroje, kurioje itin svarbi vieta tenka menui, susietumas gali būti tiesioginis, netiesioginis, menamas ir kitoks arba iš viso nepastebimas.

Šio straipsnio tematikai itin svarbu pabrėžti, kad kiekviena civilizacija ir kultūra formuoja savą individo (asmenybės) tapatumo sampratą, nes nėra nuo kultūros laisvos (angl. *culture-free*) asmenybės, kaip ir nuo asmenybės laisvos (angl. *person-free*) kultūros, o „kultūra nėra asmenybės psichologijos periferinis dalykas. Tai yra jos širdis“ (Cervone, Pervin 2008: 558–559). Individas save suvokia pirmiausia kultūros, kurios aplinkoje jis gyvena, terminais ir įvaizdžiais, „tai reikėtų, kad negali būti jokių privilegijuotų asmenų, kurie galėtų ištrūkti iš savo kultūrinio supratimo ir pažvelgti į jį „iš išorės“ (Mickūnas 2007: 221).

Toks požiūris yra įvardijamas kaip esencialistinis, nes teigia, kad individo elgesys yra visiškai apibrėžiamas kultūros, kurioje

gyvena (Holliday 2011: 4), ir jis kritikojamas dėl vienpusiškumo. Vis dėlto toks požiūris nepaneigia, kad galimi ir specifiniai individualūs tapatumo kūrimo projektai. (Castels 2009: 117).

Lyginamieji Vakarų ir Rytų kultūrų tyrimai parodo jų tarpusavio skirtumus, tai, kad individo sampratos jose vienais atžvilgiais yra panašios, o kitais – gerokai skiriasi. „Rytų ir Vakarų perspektyvos sukuria labai skirtingas *paties* (*self*) sampratas iš dalies dėl to, kad pateikia iš pagrindų skirtingus požiūrius į tikrovę. Ypač <...> vakarietiškoji *paties*, kaip „daikto“ asmens viduje, idėja skiriasi nuo rytietiškojo požiūrio, kad *pats* gali egzistuoti tik jį sudarančių dalių sąryšiuose“ (Keith 2011: 421).

Lyginamuoju požiūriu kultūros yra skirstomos į individualistines ir kolektyvistines, nors jų nebūna nei visiškai individualistinių, nei visiškai kolektyvistinių. Europiškoji kultūros tradicija apibūdinama kaip individualistinė, jai būdinga individą laikyti autonomišku veiklos subjektu, pabrėžiant vaizdinio „Aš“ vientisumą, tikslingumą ir tapatumą visais apraiškų variantais. Šio vaizdinio padrikumas, daugialypumas čia suprantamas kaip nenormalumas, liguistumas. Socialiniame elgesyje vyrauja asmeninių tikslų siekis kitokio pobūdžio tikslų sąskaita. Rytietiškos kultūros laikomos kolektyvistinėmis, jose grupinė narystė yra svarbiau negu individualybė. „Kolektyvistinėse kultūrose žmonės suvokia save ne kaip izoliuotus individus, bet kaip susijusius su kitais“ (Liu, Volčič, Gallois 2011: 101).

Tradicinėje japonų kultūroje pirmiausia pabrėžiamas individo priklausymas tam tikrai socialinei grupei, asmenybė suvokia-

ma greičiau kaip daugiariopybės, kaip kelių skirtingos paskirties priedermių visuma. „Japonai vengia apie žmogaus poelgius ir charakterį spręsti bendrai, skaido jo elgesį į izoliuotas sritis, kurių kiekvienoje tarsi veiktų savi įstatymai, savas moralinis kodeksas“ (Овчинников 1971: 59). Panašiai ir Kinijoje: „kinų filosofijoje iš tikrųjų nebuvo vienaprasmės tapatumo sąvokos, kaip nebuvo ir abstrakčios savasties, „aš-ainumo“ (*self*) suvokimo.“ (Poškaite 2002: 229). Tuo galima paaiškinti, kodėl Vakaruose kuriami psichologiniai asmenybės modeliai nebūtinai tinka Rytų kultūrų asmenybių tyrimams, bet tai jau kita problemos pusė.

Lietuvių kultūra priklauso vakarietiškos kultūros arealui, vadinasi joje, „pagal apibrėžimą“, turėtų vyrauti individualizmas. Tačiau Vytautas Kavolis, aiškindamas Amerikos lietuvių komunistėjimo priežastis praeito amžiaus pradžioje, parodo, kad tradicinėje lietuvių kultūroje vyrauja kolektyvistinis pradai, o kiek lietuvių kultūra pripažįsta individualizmą – „jis yra daugiau rytietiško pobūdžio“ (Kavolis 1993: 321–322).

Čia pat reikia pasakyti, kad informacinių technologijų ir tarpkultūrinių sąveikų plėtra, taip pat įvairių šalių gyventojų migracija tuos skirtumus švelnina, plečia skirtingų kultūrų žmonių tarpusavio supratimo gebėjimus. Galima apibendrintai teigti, kad rytietiškos kultūros savaime suprantamu dalyku yra laikomas individo daugiapatumas, apie ką, nors kitokia prasme, kalbama ir šio straipsnio pradžioje, sąlyginai skiriant dalinius tapatumus.

Apie kultūrinį tapatumą ir socialinį tapatumą bendrai

Nuo šių gana bendro pobūdžio samprotavimų einant prie tikslesnio individo kultūrinio tapatumo apibūdinimo, tenka susidurti su kebliau klausimu – ar įmanoma išskirti kurį vieną ar kelis jo bruožus kaip raiškiausius, nes kultūrinis tapatumas, kaip vienas iš dalinių individo tapatumų, savo ruožtu taip pat yra sudėtingas ir daugialypis. Juoba kad tai yra atviras, nepalaujamai besiplėtojantis vyksmas, suaugęs su individo amžiaus laikotarpių kaita, ir kartu pastovus, nes „lydi“ individą visose jo gyvenimo situacijose.

Individo kultūrinio tapatumo bruožus palyginus su jo socialiniu tapatumu, aiškėja, kad pastarasis, kaip vienas iš dalinių tapatumų, taip pat yra neatsiejamas nuo individo amžiaus pokyčių, bet vis dėlto yra apibrėžtesnis ir tiksliau artikuliuojamas, nes pasižymi keliomis konkrečiomis pozicijomis ir charakteristikomis, tokiomis kaip profesija, šeima, socialinė ir turtinė padėtis, gyvenimo kokybė, tarnybinis statusas, iš jo plaukiantys socialiniai vaidmenys, pagaliau, visuomenės sluoksnis, kuriam individas priklauso ir pats save priskiria.

Lyginimas apytikris, nes minėtos socialinės pozicijos, o ypač profesija, turi ir atitinkamą kultūrinį matmenį, reikalauja iš žmogaus tam tikrų žinių ir akiračio, kartu ugdo tam tikrus moralinius jo bruožus ir specialiuosius gebėjimus. Vis dėlto socialinis tapatumas, palyginti su kultūriniu, yra paslankesnis ir vertikaliojo, ir horizontaliojo aspektais – kylama ar smunkama karjeros laiptais, netenkama darbo ir vėl įsidarbinama, persikvalifikuojama, keičiasi gyvenamoji vieta ir pan. Socialinis individo

tapatumas yra labiau reglamentuotas, o kultūrinis tapatumas yra laisvesnis, atviresnis, asmenybiškesnis, skiriasi šie tapatumai ir pagal funkcionalumą.

Aptariamų tapatumų tarpusavio sąsajos yra daugiau ar mažiau akivaizdžios, nes tarp veiksmų, kurie lemia kultūrinį tapatumą, daug reiškia socialinė kilmė ir tradicija, turtinė padėtis, nuo jų labai priklauso išsimokslinimas ir išsilavinimas, kultūros vartojimo pobūdis, kultūrinės saviraiškos galimybės. Didžiausia individo socialinio ir kultūrinio tapatumų tarpusavio priklausomybė ir atitiktis pastebima kūrybinių profesijų (dailininkų, muzikų ir kt.), dvasininkijos, dar kai kuriais atvejais. „Menininko ar filosofo kultūra kitokia negu šachtininko ar lauko darbininko. Poeto kultūra bus kažkuo kitokia negu politiko“, – rašo anglų poetas Thomas Eliotas. Ir tęsia: „Bet sveikoje visuomenėje visa tai bus tos pačios kultūros dalys, ir menininkas, poetas, filosofas, politikas ir darbininkas turės bendrą kultūrą, kuria jie nesidalins su tuo pačiu užsiimančiais žmonėmis kitose šalyse“ (Eliot 1993: 349).

Pasižvalgius plačiau tampa akivaizdu, kad individo socialinio tapatumo apibrėžtis, kaip jau minėta, nebūtinai turi ką nors sakyti apie individo kultūrinius poreikius. Kitais žodžiais, individo kultūrinis tapatumas nėra „priřistas“ prie jo socialinės padėties. Jeigu kultūringumą laikysime individo vidujiškumo, o socialinę padėtį – jo išoriškumo atributu, galėsime sakyti, kad vidujiškumas nėra pritvirtintas prie išoriškumo. Kaip tik tokia priklausomybė buvo būdinga luominėms praeities visuomenėms, kuriose gyventojų socialinis mobilumas buvo labai menkas, individo kilmė visam gyvenimui

lemdavo jo socialinę padėtį ir kultūrinį akiratį, vidinis pasaulis nebuvo laisvas nuo išorinio.

Dabartiniame pasaulyje individų socialinio ir kultūrinio tapatumų ryšys nepalyginti paslankesnis, tai lemia intensyvus gyventojų socialinis mobilumas, įvairėjančios išsilavinimo įgijimo, kultūrinės pasiūlos bei pasirinkimo galimybės. Todėl šių tapatumų tarpusavio susietumą gali charakterizuoti ir apytikrė atitiktis bei dermė, ir neatitiktis, įtampos bei prieštaros. To pavyzdžių gausiai teikia ne tik kultūros kūrėjų, bet ir vartotojų gretos: gydytojas – rašytojas, kunigas – poetas ir kolekcininkas, inžinierius – klasikinės muzikos žinovas, darbininkas – džiazo entuziastas ir pan. Lietuvių literatūros istorijoje yra gerai pažįstama „dviejų pašaukimų“ – kunigo ir poeto – tarpusavio dermė ir priešara. Galima dar kalbėti apie tikrus ir netikrus tapatumus, skirti daug variantų ir atvejų.

Apie kultūrinį tapatumą atskirai

Kadangi konkrečių atvejų įvairovė sunkiai aprėpiama, bandykime į problemą pažvelgti prieš akis turėdami abstraktų individą kaip savotišką „idealų modelį“ ir apibrėžti pamatines sąlygas bei veiksmus, kurių tarpusavio sąveika lemia, kaip formuojasi arba gali formuotis individo kultūrinis tapatumas įvairiuose kultūrinuose arealuose.

Tas sąlygas ir veiksmus galime apytikriai skirstyti į tris grupes: individualieji, socialiniai ir kultūriniai. Individualieji – tai individo subjektyvumas, socialiniai – konkrečios socialinės jo gyvenimo sąlygos, kultūriniai – tai kultūrinė aplinka, iš jos ateinantys poveikiai ir impulsai. Pagal šitokį modelį individo kultūrinis tapatumas bus

suprantamas kaip individualizuota ir laikiška, taigi, kislį šių veiksmų sąveikos „išvestinė“. „Akivaizdu, kad žmogaus kultūra – tai tam tikra aplinkybių schema. Remdamasis jomis jis kuria savo gyvenimo stilių“, – teigia plačiai žinomas amerikiečių psichologas Gordonas Allportas (1998: 95).

Toliau individualiuosius ir kultūrinius veiksmus mėginsime apibūdinti kiekvieną atskirai, tačiau keblu tai, kad neįmanoma aptarti vieno, sykiu nors kiek nenušviečiant ir kito, todėl neišvengiami kai kurie pasikartojimai. Pagrindinė individualioji individo kultūrinio tapatumo sąlyga yra jo subjektyvumas, kurio bruožų šaltinis yra įgimtosios duotybės – gebėjimai, polinkiai, jautrumas, valingumas ir kiti dalykai, kurie, žvelgiant dar giliau, siejami su žmogaus genų struktūros savitumu. Turbūt nereikia aiškinti, kad tos duotybės subjektyvia individo kultūrinio tapatumo prielaida tampa ne savaime, o tik dėl to ir tiek, kiek yra lavinamos, ugdomos, skleidžiasi bendraujant su kitais, yra turtinamos gyvenimo patirties, darbinės, kūrybinės veiklos.

Visa tai yra individo vidinio pasaulio ir jo gyvenimo išorinės aplinkos abipusės sąveikos padarinys. Individo vidujiškumas – nuo intymios egzistencinės patirties iki praktinės veiklos motyvacijos – yra daugybe gijų, su atspalviais ir pustoniais, susijęs su išoriškumu, kurio impulsų paveikumas, savo ruožtu, labai priklauso nuo to, į kokią individo vidujiškumo dirvą patenka, kokį kultūros turinį individas priima, savaip įprasmina, įpina į savasties audinį. Taip vyksta vienas pačių būtiniausių sugebėjimų – „tai individualizacija, individualaus gyvenimo būdo formavimas“ (Allport 1998: 38).

Kultūriniai veiksniai

Kalbant apie kultūrinius veiksmus verta vėl prisiminti Eliotą: „Terminas *kultūra* skirtingai asocijuojasi su individo, grupės arba klasės arba visos visuomenės vystymusi“ (Eliot 1993: 263). Mums svarbu, kaip kultūra asocijuojasi su individo vystymusi, žinant, kad jo kultūrinis tapatumas formuojasi kaip patirčių, poreikių ir interesų tėkmė, besiskleidžianti išoriškai ir vidujiškai. Stasys Šalkauskis rašė: „Kultūra gali būti imama individualiniu ir visuomeniniu atžvilgiu, išvidiniu ir išviršiniu, t. y. subjektyviniu ir objektyviniu; ji gali būti aptariama kaip išvidinis nusiteikimas, kaip veiksmas, kaip išdava ir t. t.“ (Šalkauskis 1990: 168–169). Išorišką raišką apibūdinti lengviau, ją parodo tai, kokią kultūrą individas vartoja, konkrečiau kalbant, kokias parodas, spektaklius, koncertus ir kaip dažnai lanko, kokią literatūrą skaito, ar jaučia tam nuolatinį poreikį, ar į kultūros reiškinius atkreipia dėmesį tik retomis, atsitiktinėmis progomis. Kultūrinis išoriškumas dar pasireiškia ir veiksmiais, poelgiais, bendravimo būdais, nereikia pamiršti ir etiketo, kurie peržengia subjektyvumą, syja su daugeliu išorinės socialinės aplinkos sričių.

Išoriška kultūrinio tapatumo raiška daugiausia plaukia iš vidujiškumo, bet tai nėra tolygios atitikties santykis. Vidujinį kultūriškumą apibūdinti gerokai sudėtingiau, nes tai asmenybės subjektyvusis pasaulis, dažnai įvardijamas miglotais dvasinės kultūros, dvasingumo terminais. Šį klausimą bandysime aptarti plačiau aiškindami, kaip veikiami kultūros aplinkos ima rasti individo tapatumo bruožai, pradedant pusiau sąmoningu vaikystės receptyvumu su tapatumo savivokos pradmenimis, perau-

gančiais į bręstančios asmenybės saviugdą, vėliau kylant link sąmoningo tikslų kėlimo, vertybinių nuostatų aiškėjimo.

Pirminė grupė, kurioje prasideda vaiko socialinis bendravimas, yra šeima, kur jis išskiriamas ir pats pradeda save skirti nuo kitų, suvokti, kad jis yra savarankiška būtybė. „Yra svarbių priežasčių manyti, kad iki ketverių ar penkerių metų asmeninis identitetas, kiek jį suvokia vaikas, yra nestabilus. Tačiau šeštaisiais gyvenimo metais jis tampa pačiu tikriausiu iš žmogaus turimų patvirtinimų, kad jis pats egzistuoja“ (Allport 1998: 56).

Tapatumo savivoka auga kartu plėtojantis sąmoningam vidujiškumui, kurio branduolys išryškėja kaip jau minėtasis „Aš“ vaizdinys, susidarantis kalbant ir kitaip bendraujant su kitais asmenimis. „Aš“ gimsta kalbiniame santykiuose su „Tu“ (Лакан 1998: 219), teigia prancūzų struktūralistinės psichoanalitikas J. Lacanas, toliau plėtodamas požiūrį, kad individo saviidentifikacija, kaip paties savęs pripažinimas yra neatsiejamas nuo kito pripažinimo, kitame matome ne kitą, o atpažįstame save patį. Auklėjimas, lavinimas ir lavinimasis yra pagrindiniai tolesnio kultūros perteikimo ir priėmimo keliai. „Aš“ vaizdinys, arba savivaizdis, savo ruožtu yra ne kas kita, kaip kultūrinei aplinkai būdingos žmogaus gyvenimo sampratos individualiai internalizuojamas ir plėtojamas variantas.

Savivaizdis toliau ryškėja ir plečiasi, įtraukdamas į savasties lauką žaislus, drabužius, kitus daiktus bei gyvūnėlius, pagaliau asmenis ir su jais tapatindamasis, bet ne kitaip, o pagal šeimoje ir artimiausioje aplinkoje nusistovėjusius papročius bei įvaizdžius. Savivaizdis, savo ruožtu,

gali tapti tolesnės individo sąmoningumo plėtros šaltinis (Allport 1998: 58–60). Tai daro esminį poveikį ne tik ankstyvajam žmogaus brendimui, bet ir visam tolesniam gyvenimui. „Nė vienas žmogus negali visiškai išvengti ar atsikratyti kultūros, kurią gavo iš ankstyvosios savo aplinkos“ (Eliot 1993: 282). Kokia ta aplinka, kokia šeima – atskiras klausimas.

Šeimoje prasidėjęs vaiko lavinimas kaip kultūros jam perdavimas tęsiasi mokykloje, kur mokoma priimti, permąstyti ir vertinti žinias, žadinama savižina, plečiamas bendras kultūrinis akiratis. Visa tai ugdytinis savaip priima ir „perkelia“ į savo vidinį pasaulį, į asmenybinės patirties kontekstą, susieja su savuoju „Aš“ įvaizdžiu, išoriškumas virsta vidujiškumu.

Tokiam ugdymui ir saviugdai daug duoda humanitariniai mokslai, estetiškas lavinimas. Pastarasis yra svarbus tuo, kad menas paveikia ir tas jauno žmogaus dvasios kerteles, kurių nepasiekia racionalus poveikis, atlieka tą auklėjamąjį vaidmenį, kurio negalima tiksliai apibrėžti. Menas pažadina ir suteikia tokią patirtį, kuri yra veiklos ir iškentėjimo, siekimo ir vertinimo, intelekto ir jausmo vienybė.

Reikšminga ir pažintis su filosofija, nes paauglio ir jaunuolio protas yra linkęs svarstyti esminius klausimus, nori suprasti save patį, savo gyvenimo prasmę. Verta prisiminti praeito amžiaus vokiečių jaunimo psichologijos tyrėjo Eduardo Sprangerio mintis: „Vadinamoji vaiko fantazija yra dialogas su daiktais; jaunuolio fantazija yra monologas su daiktais“. Vaikas klausia: „Kas buvo, kai manęs dar nebuvo?“ Jaunuolis klausia: „Kodėl aš esu? Kur slypi mano vertė?“ Atsakymų į metafizinius klausimus paieška

neabejotinai liudija tapatumo savimonės raišką (Spranger 1929: 53–54, 100).

Tačiau mokykla perduoda tik santykiškai nedidelę kultūros palikimo dalį, nes jos tikslas yra siekti, kad kiekvienas būtų daugiau ar mažiau išsilavinęs įgyvendinant švietimo politikos uždavinius, bet ji negali teikti išsilavinimo pagal savitus individualius gebėjimus ir poreikius. Tam pravartus papildomas, paprastai nemokyklinis, lavinimas, tačiau tokio lavinimo galimybės yra susijusios su individo socialine padėtimi, kaip tik šiuo pagrindu ir gali ryškėti individų kultūriniai skirtumai.

Tuo individo kultūrinis tapsmas ne-sibaigia, jį be paliovos papildo ir plečia per spaudą, televiziją, internetą ir kitokiais keliais ateinantys socialinės kultūrinės aplinkos poveikiai. Pastarieji ne visada derinasi su mokyklos suole išugdytais pradais, todėl neišvengiamos įtampos ir kolizijos tarp individo ir aplinkos, keliančios ne tik kultūrinio, bet ir moralinio pasirinkimo ir apsisprendimo klausimus. Pasirinkimas, kaip tam tikras tapatinimasis su pasirenkamaisiais dalykais, slypi tapatumo savikūros pamatuose, leidžia individui peržengti savo specifiškai kultūrinius interesus ir ieškoti saviraiškos moralinių, religinių, tautinių vertybių akiračiuose. „Ir iš tiesų atrodo, kad žmogus tiek brandus, kiek jaučiasi esąs neabejingas abstraktiems idealams“ (Allport 1998: 58).

Tai gyvai siejasi su individo tapatumo struktūroje slypinčiu poreikiu būti unikaliam, nepasimesti masinėje visuomenėje, kurioje kartu dirba ir bendrauja daug vieni kitų artimai nepažįstančių žmonių. Unikalumui išsaugoti be galo svarbu, su kuo tapatinimasi, nes tuo ne tik išsiskiriama iš

daugumos, bet ir randama savo unikalumo atrama. Atrama tiesiogine prasme – tai atvirumas ir bendravimas su panašios mąstysenos bei vertybinių nuostatų asmenimis. „Norint veiksmingai apginti savo unikalumą masinėje visuomenėje, reikalinga grupinė parama“ (Kavolis 1995: 68). Netiesiogine prasme atrama randama ne tik dabartyje, bet ir praeityje, tapatinantis su anksčiau gyvenusiu žmonių darbais ir vertybėmis.

Kavolis rašo: „Prancūziškos ateistinio egzistencializmo filosofijos paveiktieji dažnai ir pražūva nesibaigiančioje vis naujų vaidmenų ir vertybių ragavimo progresijoje, nesuvokdami, kad žmogus tampa savimi tik tada, kai jis turi kam priklausyti – galutinai, nebeatšaukiamai“ (Kavolis 1993: 94). Šio straipsnio kontekste rinkimasis ir tapatinimasis ir yra suprantamas ne kaip nepabaigiamas ir niekur nevedantis savęs projektavimas, kaip dėstoma Jeano Paulio Sartre'o filosofijoje, bet kaip nuosekli savirealizacija pasirinktųjų vertybių traukos lauke. Panašią mintį teigia ir Algirdas Julius Greimas: „Mes nežinome, kas yra gera ir bloga, bet žinome, kad negalime palikti žmogų, neįrašydami jo į tam tikrą simbolinę kultūrinę sistemą“ (Greimas 1993: 78). Tapatinantis su tam tikromis kultūros sritimis ir įsiliejama pirmiausia į savo krašto, savo tautos kultūrą kaip visumą, randant savo vietą ir vaidmenį joje – ar tai būtų kūrėjo, ar mėgėjo, ar vartotojo, konformisto ar maištautojo vaidmuo.

Individo akiratyje skleidžiasi plati kultūrinio rinkimosi ir tapatinimosi panorama, kurioje yra skiriamos etninė, profesionalioji, populiarioji, mėgėjiška ir dar kitaip vadinamos kultūros sritys. Atsižvelgiant į tai, kurioms šių sričių individas yra labiausiai

atviras, apie jo kultūrinį tapatumą galima kalbėti tiksliau.

Išvados

Individo tapatumo struktūroje itin svarbus yra kultūrinis tapatumas, teikiantis įvairių kitų tapatumo aspektų (socialinio, konfesinio, politinio) raiškai, susiejantis individą su tautos kultūros visuma. Kiekvienoje kultūroje susiformuoja savita individo samprata, nors tarpkultūrinės

sąveikos ir migracija kultūrinius skirtumus švelnina. Kultūrinis individo tapatumas yra susipynęs su socialiniu tapatumu, bet tai nebūtinai reiškia vidinę jų tarpusavio priklausomybę. Schemiškai individo kultūrinis tapatumas yra suvokiamas kaip kislų individualybės (vidujiškumo), socialinių ir kultūrinių veiksnių „išvestinė“. Individo kultūrinis tapatumas formuojasi kaip vidujiškai ir išoriškai besiskleidžianti patirčių tėkmė.

LITERATŪRA

- Allport, G. W., 1998. *Tapsmas*. Vilnius: Vaga.
- Banks, J. A., 2009. *Routledge International Companion to Multicultural Education*. New York and London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Castels, M., 2009. *Communication Power*. Oxford University Press.
- Cervone, D., Pervin, L. A., 2008. *Personality Theory and Research*. 10th edition. Wiley.
- Eliot, T. S., 1993. Pastabos apie kultūros apibrėžimą. In: *Kultūros prigimtis*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Greimas, A. J., 1993. Mitai ir ideologijos. In: *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Holliday, A., 2011. *Intercultural Communication and Ideology*. Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington and London: Sage.
- Kavolis, V., 1993. Neaiškūs žmogus ir istorijos dviprasmybė. In: *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Kavolis, V., 1993. Lietuviai, komunizmas ir tautinis charakteris. In: *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Kavolis, V., 1995. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Keith, K. D., 2011. *Cross-Cultural Psychology. Contemporary Themes and Perspectives*. Ma: Wiley-Blackwell.
- Liu, S., Volcic, Z., Gallois, C., 2011. *Introducing Intercultural Communication*. London: Sage.
- Mickūnas, A., 2007. *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Poškaitė, L., 2002. Žmogaus tapatumo samprata klasikinėje kinų filosofijoje (konfucianizme ir daoizme). In: *Rytai – Vakarai. Komparatyvistinės studijos III*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Schopenhauer, A., 1995. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Vilnius: Pradai.
- Spranger, E., 1929. *Psychologie des Jugendalters*. Leipzig: Verlag Quelle & Meyer.
- Šalkauskis, S., 1990. *Raštai I*. Vilnius: Mintis.
- Лакан, Ж., 1998. *Семинары*. Книга I. Москва: Гносис/Логос.
- Овчинников, В., 1971. *Ветка сакуры*. Москва: Прогресс.

CULTURAL IDENTITY OF AN INDIVIDUAL

Bronislovas Kuzmickas

S u m m a r y

The purpose of this paper is to describe the cultural identity of the individual, to show it forming factors. The research rests on the presumption, that the identity of the individual is indivisible as a whole, but can be described from different points of view, thus making a sort of partial identities, such as cultural, social, political, confessional. In general outline the cultural identity of the individual is to great extend defined by the concepts of a man prevalent in the culture where an individual lives. The following analysis shows, that

the cultural identity of the individual can be defined as a sort of derivative of such factors as the subjectivity of the individual, social environment and cultural influences. This is a lifelong process, beginning in the family and in the school, later depending on which cultural values the individual prefers and identifies himself with. The cultural identity of the individual is characterised comparing it the individuals social identity.

Keywords: individual, identity, culture, sociality.

Įteikta 2011 03 09